

Paradigmatic Evolution of Political Thought in the Interpretation of Mazdakian Thought and Action

Rohola Eslami¹ *, Ahmad Valavinasab²

¹ Corresponding author: Assistant Professor, Department of Political Science, Faculty of Law and Political Science, Ferdowsi University, Mashhad, Iran.

Email: eslami.r@ferdowsi.um.ac.ir

² Ph.D. Candidate, MA in Political Science, Department of Political Science, Faculty of Law and Political Science, Ferdowsi University, Mashhad, Iran.

Email: Ahmad.valavinasab@mail.um.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received:
6 July 2024
Revised version
received:
5 September 2024
Accepted:
5 October 2024
Available online:
28 December 2024

Keywords:

Revolutionary
movement,
Mazdak,
method of
understanding,
paradigm,
Sassanids

ABSTRACT

Objective:

Historical narratives find meaning within the philosophical paradigms of each period. One of the egalitarian movements in the history of Iran is called the Mazdak revolutionary movement. This movement led by Mazdak Nami took place during the reign of Ghobad, one of the Sassanid kings. Regarding the way of looking at this movement, two conflicting narratives are evident. Mazdak movement has been denounced and cursed on the one hand, and its movement has been respected and admired from the other hand. In response to the reasons of these narratives, this article claims that there are different paradigms describing the reasons for this conflict. Therefore, this study seeks to understand the conflicting perceptions of this movement by using the method of understanding and by analyzing the paradigms governing each of these narrations. The results indicate that the narrative that condemns the Mazdak movement is governed by the theoretical paradigm of "Shah-Ra'it" assuming the legitimacy of the monarchy and the system of shortcomings and the naturalness of the passive position of the people against the political system. And the "citizenship-rights" paradigm, in which people have full rights to protest, participate, and express their demands even subversively before the government, is a source of respect and admiration for the Mazdak movement.

Cite this article: Eslami, Rohola; Valavinasab, Ahmad (2024). "Paradigmatic evolution of political thought in the interpretation of Mazdakian thought and action", *Fasl' nāmeḥ-ye siyāsat (Politics Quarterly)* 54, (4): 541-564, DOI: <https://doi.org/10.22059/JPQ.2024.379024.1008193>

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran Press.

<https://doi.org/10.22059/JPQ.2024.379027.1008193>

Introduction

One of the egalitarian movements in the history of Iran is called the Mazdak revolutionary movement. This movement led by Mazdak Nami took place during the reign of Ghobad, one of the Sassanid kings. Regarding the way of looking at this movement, two conflicting narratives are evident. Mazdak movement has been denounced and cursed on the one hand, and its movement has been respected and admired from the other hand. In response to the reasons of these narratives, this article claims that there are different paradigms describing the reasons for this conflict. Therefore, this study seeks to understand the conflicting perceptions of this movement by using the method of understanding and by analyzing the paradigms governing each of these narrations. The results indicate that the narrative that condemns the Mazdak movement is governed by the theoretical paradigm of "Shah-Ra'it" assuming the legitimacy of the monarchy and the system of shortcomings and the naturalness of the passive position of the people against the political system. And the "citizenship-rights" paradigm, in which people have full rights to protest, participate, and express their demands even subversively before the government, is a source of respect and admiration for the Mazdak movement.

The research method

Since finding the meaning of social and political actions is in the framework of qualitative research, it is possible to analyze the ideas and meanings of political and social actions by resorting to epistemological frameworks of understanding, because in this technique the researcher can also understand the meanings of the texts and can pay attention to the context or context of the published texts.

The research findings

Political and social contexts of the formation of the Mazdak movement

The Sassanid government and society suffered from a series of social and political problems. Among them, the influence of the royal crown by Zoroastrian nobility and clergy, civil wars, severe drought and famine, heavy taxation, internal strife between nobles and nobles and Sassanid kings, severe class system, the existence of a large harem for the noble classes and finally, the religion of Zoroastrianism which was at the service of the upper class of the society.

The classic narrative of the political thought and action of "Shah-Rait" Mazdakians

Some of current analyzes also point out that the class structure of the ancient Iranian society was the most important factor in the stability and strength of the social structure and fabric and an important element in stabilizing the continuity of the power base and the production of wealth. And because the ideas of Mazdak were the result of thoughts that were influenced by the idealistic philosophers of ancient Greece and did not have the ability to attract elites and create a new structure of society and government, and its effects only caused many failures and rebellions and subsequent uprisings (Sangari and Karbasi, 2015: 157). It broke the royal sanctity and Iranian aristocracy and Zoroastrianism (class structure of the Sasanian era). It is

natural that any action that challenges such a structure is doomed to failure and repression. As it was observed, none of those who wrote about Mazdak in the past did not pay attention to the social realities of that time and the grounds of the formation of this movement, and analyzed that event by accepting the ruling paradigm and looking negatively at the slogans and demands raised in this the movement.

Modern narrative of political thought and action of Mazdakians "Citizenship-Rights"

The way modern thinkers encounter Mazdak's thought and beliefs has been influenced by modern paradigms based on citizens' rights, and it can be claimed that these people's interpretations of Mazdak's thought and action are completely modern and separated from its historical background. In addition, the modern narrative, like the classic narrative of the Mazdak movement, suffers from other major defects, such as: First, in their analysis of Mazdak, these thinkers neglect the role and impact of the royal and class system of order and security of that period; second, in this narrative, modern analysts seek to pursue demands from the government in the classical era of Iran, which were not found anywhere in the world in that period; third, many modern narratives of Mazdak are not affected by Marxist and liberal ideologies and are free from personal and group values and one-sidedness; fourth, in this narrative, much attention has been paid to the political and social roots of the Mazdak movement and its slogans, and the unfortunate results of this uprising have not been considered.

Conclusions

The purpose of this research was to investigate why there are conflicting and different narratives about Mazdak and his political movement, and it was stated that the transformation of the conservative narrative about Mazdak and his uprising into a revolutionary narrative is the result of dominant paradigms in every period of history. In the following, by planning the dominant paradigms of the Sassanid period parallel to the emergence of Mazdak, i.e. the paradigm (king-subject) and the dominant paradigm in today's world (the rightful citizen), the historical context, goals, beliefs and slogans of this movement were investigated and expressed that during the Sassanid period we witnessed drought, poverty of the common people, successive defeats by the Romans and hypocrites, heavy taxes on the people, tax exemptions for the nobility and Zoroastrian clergy, the strict caste system, etc. women and property, the right to radical and reform rebellion against oppression, belief in the supremacy of light over darkness, austerity and limitation in personal enjoyment. We tried to compare the classic and modern narratives of the uprising of Mazdak based on two paradigms. In the modern narrative of the Mazdak movement, prominent categories such as the order and security effect of the royal and class system, the bitter results of the movement and the unreasonable pursuit of modern concepts in that era have not been taken into account, and sometimes unrealistic analysis of the Mazdak movement was done based on the principles of Marxist and liberalist ideologies.

الگوی برساخت اندیشه و کنش مزدکیان در پارادایم‌های «شاه-رعیت» و «شهروند- دولت»

روح‌اله اسلامی^۱، احمد ولوی نسب^۲

^۱ نویسنده مسئول، استادیار، علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی، مشهد، مشهد، ایران.

رایانامه: eslami.r@ferdowsi.um.ac.ir

^۲ دانشجوی دکتری، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی، مشهد، مشهد، ایران.

رایانامه: Ahmad.valavinasab@mail.um.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی	یکی از جنبش‌هایی برابری‌جویانه در تاریخ ایران جنبش انقلابی مزدک نام دارد. این جنبش به رهبری مزدک‌نامی در دوره حکمرانی قباد از پادشاهان ساسانی به‌وقوع پیوسته است. در خصوص نوع نگاه به این جنبش، دو روایت متعارض شامل؛ تقبیح و لعن جنبش مزدک از یک طرف و احترام و تحسین جنبش او از طرف دیگر ارائه شده است، مدعای مقاله در پاسخ به چرایی این روایت‌ها، بر وجود پارادایم‌های متفاوت به‌عنوان دلیل این تعارض اشاره می‌کند. از این‌رو این پژوهش در پی آن است که با استفاده از روش تفسیری، با واکاوی پارادایم‌های حاکم بر هر کدام از این روایات، برداشت‌های متعارض از این جنبش را قابل فهم سازد. نتایج حکایت از این دارد بر روایتی که به تقبیح و نفرین جنبش مزدک می‌پردازند، پارادایم نظری «شاه-رعیت» با فرض مشروعیت سیستم پادشاهی و نظام کاستی و طبیعی بودن جایگاه منفعل مردم در مقابل نظام سیاسی، حاکم است و پارادایم «شهروندی- دولت» که در آن مردم از حقوق کاملی برای اعتراض، مشارکت و بیان خواسته‌هایشان حتی به شکل براندازانه در مقابل دولت برخوردارند، عامل احترام و تحسین جنبش مزدک به‌شمار می‌رود.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۱۶	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۶/۱۵	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۱۴	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۰/۰۸	
کلیدواژه‌ها: جنبش انقلابی، مزدک، روش تفهیمی، پارادایم، ساسانیان	

استناد: اسلامی، روح‌اله؛ ولوی‌نسب، احمد (۱۴۰۳). الگوی برساخت اندیشه و کنش مزدکیان در پارادایم‌های «شاه-رعیت» و «شهروند- دولت»، ۵۴ (۴)، ۵۴۱-۵۶۴.

<http://doi.org/10.22059/JPQ.2024.379024.1008193>

۱. مقدمه

یکی از جنبش‌های اجتماعی که در تاریخ ایران از اهمیت فزاینده‌ای برخوردار است، جنبش انقلابی مزدک بن بامدادان است. در خصوص رهبر این جنبش، اهداف و سرنوشت نهایی آنان روایت دست اولی وجود ندارد، از همین رو برای فهم آن لازم است منابع سریانی و بیزانسی در دوره ساسانی و عربی و فارسی و فارسی میانه در سده‌های سوم و چهارم/نهم و دهم کاویده شوند (Karbasiyan & Karimi, 2005: 207). منابع سریانی و بیزانسی نیز از تعالیم مزدک چیزی ارائه نمی‌دهند و در این باره گفتارشان به‌طور معمول بازگردان نظر دولت ساسانی است. منابع عربی و فارسی جز لعن و نفرین نیز اطلاعات چندانی به‌دست نمی‌دهند (Karbasiyan & Karimi, 2005: 208-209). در خصوص شخصیت مزدک و جایگاه و ویژگی‌های او نیز سخن واحدی وجود ندارد. مورخان بیزانس، مالالاس و تئوفانس پیشوای مزدکیان را به نام‌هایی می‌خوانند که باید محرف اندرزگر باشد و می‌گویند که چون این شخص با پیروانش در قتل‌عام مزدکیان کشته شده است، باید عنوان او مزدک بوده باشد، ولی طبری و برخی دیگر او را «موبدان» و فردوسی در شاهنامه «دستور» می‌دانند که شامخ‌ترین علمای مزدیسنی است. حتی برخی داستان مزدک را افسانه معرفی کردند (Karbasiyan & Karimi, 2005: 182). در خصوص دلایل بروز جنبش مزدکیان نیز نظر واحدی وجود ندارد و هر کدام از روایت‌های مطرح‌شده به دلایلی متشبه می‌شوند که بتوانند دیدگاه نهایی خود را در خصوص مزدک توجیه کنند. به‌طور مثال افراد با گرایش مارکسیستی و مساوات‌طلبانه اظهار می‌دارند که استبداد شاهی، نظام طبقاتی، بهره‌کشی از توده مردم و توجیهات ظلم توسط موبدان زرتشتی عوامل ظهور مزدک بودند (Borna Moghadam, 2536: 98-100). برخی با تمسک به برخی از آیین‌های این جنبش از جمله اباحه زنان و مساوات به لعن و نفرین آن می‌پردازند (Nizam al-Mulk, 2014: 230-245). برخی با ذکر این نکته که آموزه‌های مزدک در وهله اول متأثر از مکاتب یونانی و رومی بود و در ثانی موقعیت سیاسی و اجتماعی ایران در عهد ساسانی پذیرای چنین آیینی نبود، از سرکوب آن دفاع کردند (Sangsari & Karbasi, 2016: 157). محققانی نیز با عطف به ظلم و فساد حاکم بر امپراتوری ساسانی «مانی و مزدک را انقلابیون راستینی می‌پندارند که بر ضد فساد و کاست‌بندی ظالمانه قیام کردند» (Ahmadvand & eslami, 2018: 35).

از این رو این پژوهش در پی آن است که با توجه به روایت‌های مذکور در خصوص مزدک و آیین او چرایی چنین برداشت‌های متعارضی از آن را به بحث بگذارد و با فهم پارادایم یا الگوی نظری حاکم بر دوره‌های کلاسیک و امروزی به فهم چرایی چنین نگاه‌های متفاوت و متضادی در خصوص این جنبش کمک کند. بنابراین در پاسخ پرسش «چگونگی تبیین نقش تحول پارادایمی در فهم اندیشه و کنش سیاسی مزدکیان» فرضیه «به‌تبع پارادایم حاکم در دوره‌های

تاریخی کلاسیک و مدرن، جنبش مزدک از یک روایت بد دین محافظه‌کار به یک روایت انقلابی تبدیل شده است»، با استفاده از روش تفهیمی به بحث و واکاوی گذاشته است.

۲. روش تحقیق

از آنجایی که معنایابی کنش‌های اجتماعی و سیاسی در چارچوب پژوهش‌های کیفی قرار می‌گیرد، می‌توان با توسل به چارچوب‌های معرفت‌شناختی تفسیری به تحلیل اندیشه‌ها و معانی کنش‌های سیاسی و اجتماعی پرداخت، چراکه در این تکنیک محقق هم می‌تواند به فهم معانی متون دست یابد و هم با استفاده از این روش به زمینه یا بافت ارتباط متن منتشره و یا کنش انجام‌گرفته توجه کند. به بیانی دیگر از آنجایی که در روش‌شناسی تفسیری به مؤلفه‌های چهارگانه کنش (یا متن)، کنشگر (یا مؤلف)، زمینه و مفسر توجه می‌شود و «معناکاوی» در آن مقوله‌ای بنیادین است و فهم آن به نظام و سیستمی بستگی دارد که در آن معنا خلق می‌شود (Manochehri, 2016: 54) و به نقش اقتصاد، قدرت، ضمیر ناخودآگاه، تاریخ، اسطوره، نظام‌های معنایی، محیط، فرهنگ، دین و سنت در فرایند آفرینندگی معنا توجه می‌کند (Lek Zaei, 2010: 41-42) و بر ضرورت توجه به معانی رفتار سوژه‌ها (انسان‌ها) و آنچه از این رفتارها حاصل می‌شود، که تبیین کشف همین معانی در قالب همان زبانی است که آنها به کار می‌برند، تأکید دارد (Fay, 2011: 176). از این‌رو از قابلیت بسیاری برای تبیین و فهم دلایل برجسته شدن روایت‌های اصلی در زمینه کنش‌های سیاسی به‌خصوص جنبش مزدک در عصر کلاسیک و مدرن برخوردار است.

۳. پیشینه پژوهش

درباره اندیشه سیاسی و جنبش مزدک کتاب‌ها و مقالات بسیاری نوشته شده است. یارشاطر به برخی از این پژوهش‌ها اشاره کرده است که محققانی نظیر نولدکه، ادوارد براون، کریستن سن، غلامحسین صدیقی، پیگولوسکایا، نیکلسون و اوتاگر کلیما انجام داده‌اند (Yarshater, 2010: 483). اوتاگر کلیما نیز در کتاب پژوهش‌هایی در تاریخ کیش مزدکی فهرستی از تحقیقات پژوهشگران شوروی در این زمینه را آورده است. فرانتس آلتهایم در کتاب تاریخ اقتصادی دولت ساسانی به جنبه‌های اقتصادی این جنبش اشاره دارد. فرای در رساله‌ای به تحقیقاتی اشاره کرده است که اروپاییان تا به امروز درباره تاریخچه مکتب مزدک ارائه داده‌اند. پاول لوتینگر از افرادی است که با نگاهی مارکسیستی به سراغ مزدک رفته و در مقاله‌ای با عنوان «مزدک بلشویک پارسی در قرن ششم، که تعلیم وی تأثیر گسترده‌ای در زندگی

اقتصادی، سیاسی و مذهبی آسیای غربی داشت»، به بررسی دوره زمانی وقوع این جنبش و اصول و در نهایت شکست و دلایل این شکست پرداخت.

پاتریشا کرون در مقاله‌ای با عنوان «ارتداد قباد و شورش مزدک» با نام نهادن جنبش مزدک به نام «شورش» از سوءاستفاده قباد از این جنبش برای سرکوب مخالفان خود در میان شاهزادگان و رقیبان سخن می‌راند و با ریشه‌یابی شعارهای مطرح‌شده توسط مزدک به توجیه آنها می‌پردازد. کتاب‌هایی مانند کشاکش‌های مانوی و مزدکی به کوشش کرباسیان و کریمی زنجانی اصل، درآمدی بر سیر اندیشه در ایران، محمد برنا مقدم و عقاید مزدک نوشته علی‌مهدی تقوی و مجموعه‌ای از مقالات علمی-دانشگاهی نام برد که به بررسی شخصیت مزدک و زمینه‌های اجتماعی این جنبش و عقاید مزدک پرداختند.

۴. چارچوب نظری

برای فهم موضوعات سیاسی و اجتماعی اندیشمندان بر آن‌اند که می‌توان از پارادایم‌ها^۱ و الگوهایی استفاده کرد که فهم ما را از موضوعات سیاسی و انسانی عمیق‌تر می‌کند، چراکه همزمان با مدرنیسم، دانش‌های انسانی و سیاسی هنجاری به کنار نهاده شد و «آنچه می‌تواند باشد» بهسبب تبیین «آنچه هست» نادیده گرفته شد (Manochehri, 2011: 19). در نتیجه چنین نگاهی پارادایم‌های متعددی در دنیای مدرن شکل گرفت که از جمله آنها می‌توان به «پارادایم علمی» توماس کوهن اشاره کرد.

مفهوم «پارادایم» در دوران باستان و سده‌های میانه به معنای الگو و نمونه معنایی شده است (Manochehri, 2011: 6). در زمانه امروزی نیز تعاریف زیادی برای آن ذکر شده است که فصل مشترک آنان اشاره به چارچوب، الگوواره یا اصولی است که بر بینش و تحلیل ما نسبت به چیزها و جهان حاکم است (eF, 2000: 109).

به‌صورت خاص توماس کوهن پارادایم را در چارچوب فلسفه علم بر الگوهای تفحص علمی اطلاق کرد. به نظر او هر الگوی تفحص، از مفروضات بنیادین شیوه‌های خاص تحقیق، سازوکارها و مقولات و مفاهیم خاص خود تشکیل شده است (Manochehri, 2011: 6-7). به بیانی دیگر و بر اساس ایده کوهن، پارادایم آن چیزی است که اعضای یک جامعه علمی و هر کدام به‌تنهایی در آن سهیم‌اند و شامل مجموعه‌ای از مفروضات، مفاهیم، ارزش‌ها و تجارب که روشی را برای مشاهده واقعیت جامعه‌ای که در آن سهیم‌اند، است. در عین حال چارچوبی را

1. paradeigma

فراهم می‌سازد که دانشمندان برای حل مسائل علمی در آن محدوده استدلال کنند (Taghizadeh Ansari, 2000).

متناسب با همین تلقی‌ها از مفهوم پارادایم کوهن، اولین بار اندیشمندانی نظیر شلدون وِلین سعی کردند از آن برای تحلیل و بررسی تاریخ‌نگاری اندیشه‌های سیاسی استفاده کنند (Majidi, 2010: 136). نکته مهمی که در خصوص کاربرد پارادایم‌ها در حوزه‌های سیاسی باید به آن توجه شود، آن است که شاخصه‌های هر پارادایمی را در هر عصری مشخص کنند، زیرا با تبیین پارادایمی این نکته مهم حاصل می‌شود که در مقاطع مختلف تاریخ اندیشه سیاسی الگوهای متفاوتی برای حل معضلات اجتماعی و استقرار سامان مطلوب سیاسی وجود داشته‌اند و دارای مفروضات بنیادینی بوده‌اند و پاسخ‌های معینی به مسئله و پرسش قدرت و شیوه تحقق مصلحت عمومی داده‌اند (Manochehri, 2016: 10-11).

۱.۴. فهم پارادایم نظری حاکم بر دوره‌های کلاسیک و مدرن ایران

اندیشمندان بر این باورند که الگوی نظری و عملی حاکم بر حوزه سیاسی، اجتماعی و یا حکومت و مردم در ایران کلاسیک ترکیبی از سه اصل قداست پادشاه (شاه آرمانی)، اشرافیت ایرانگرا و دیانت زردشتی (موبدان) بود (Ahmedvand & eslami, 2018: 203). الگویی که در زمانه وقوع جنبش مزدک و در تداوم اندیشه ایران‌شهری جدای از رأس هرم سیاست یعنی شاه آرمانی نیز ادامه یافت و چهار طبقه اصلی را شامل می‌شد؛ روحانیان زرتشتی، اشراف و مالکان و نظامیان، مأموران اداری یا دبیران و مردم عادی شامل کشاورزان و پیشه‌وران (Katouzian, 2019: 55). در عهد اردشیر و نامه تنسر دو مورد از مهم‌ترین اندرزنامه‌های آن دوره نیز به همین چهار طبقه اشاره شده است (Ahed Arshir, 1969; Tenser's letter, 1973). ارداویراف‌نامه از مهم‌ترین متون فقهی آن دوره نیز با پذیرش همین الگو به نگارش در آمده است (یاسمی، سال سوم).

مطابق این پارادایم در رأس حکومت در ایران باستان پادشاهی با ویژگی قدسی و مشروعیت الهی و نژادی قرار داشت (Ahmedvand & eslami, 2018: 203)؛ مفهومی که طباطبائی از آن با نام شاه آرمانی یاد می‌کند و آن را عین شریعت می‌داند و نه مجری آن (Tabatabai, 2018: 142) و اردشیر ساسانی با اساس قرار دادن آن (نمونه‌اش خود اردشیر بابکان) به دنبال ارائه سامان سیاسی مطلوب و حفظ نظام طبقاتی مشخص و وظایف هر کدام از طبقات بود (Ahed Ardeshir, 1969) و تنسر موبد بزرگ زرتشتی با محوریت قرار دادن آن به دنبال احیا و حفظ نظم و امنیت و درهم‌پیوندی دین و سیاست بود (Tenser's letter, 1975). نظام‌الملک وزیر بزرگ عهد سلجوقی تألیف کتاب *سیاست‌نامه* را با اشاره همین شاه آرمانی و نقش بی‌بدیل

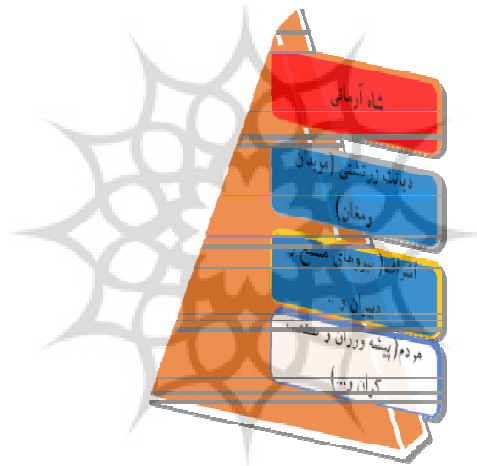
آن در مقابله با فساد و آشوب و فتنه و آرامش خلق و مصالح جهان آغاز می‌کند (Khwaja Nizam al-Mulk, 2014: 5) و سعدی به نقل از بوذرجمهر وزیر انوشیروان در توصیف میزان توانایی‌ها و خصایل چنین پادشاهی به نظم می‌گوید:

خلاف رأی سلطان رأی جستن به خون خویش باید دست شستن (Katouzian, 2019: 6). بنابراین می‌توان گفت در ایران باستان شهریار به نمایندگی از خداوند قدرت را در اختیار دارد و بر اساس آشه (سامان الهی هستی) که هر چیز را بر اساس داد و نظم خاص قرار داده است، حکمرانی می‌کند و اساس اندرزنامه‌ها و مواریث فکری بازمانده از آن دوران نیز مبتنی بر اقتدار سیاسی در قالب شهریاری از یک سو و توصیه به «دادگری شاه» و «فرمانبرداری» از او سوی دیگر است (Manochehri, 2011: 202).

در ذیل آن (شاه آرمانی) دو طبقه اشراف و موبدان قرار می‌گرفتند که هم حافظ سیستم شاهی محسوب می‌شدند و هم به‌نوعی توجیه‌کننده قدرت سیاسی شاهان به حساب می‌آمدند و در قالب دربار و از طرف شاه تمام تصمیم‌سازی‌ها و امتیازها را در اختیار داشتند و در پایین این هرم قدرت مردم یا رعیت یا بندگان قرار داشتند که از حقی برخوردار نبودند. در واقع می‌توان گفت که در قسمت اعظم تاریخ ایران باستان پارادایم سیاسی حاکم نادیده گرفتن حق مردم یا کم‌رنگ بودن نقش مردم در فرایند سیاسی، همپیوندی دین و سیاست با اولویت سیاست و مشروعیت الهی و نژادی شاهان بوده است (Ahmedvand & eslami, 2018: 203) و پادشاه نقش میانجی را میان خدا و اتباع خود ایفا می‌کرد، در نتیجه خدا و فرمانروا توأمان بر مردم استیلا داشتند (Kasraei, 2010: 194) و مقام شاه و سلاطین آن دوران چنان دست‌نیافتنی و مخوف و ترسناک بود که به خدمت و صحبت و قُربت آنان رسیدن عین نادانی و جهالت بود و بدمستی و دُم مار گزیدن یا زهر مار مکیدن و در دریا غوطه خوردن بر این کار أرجح است (Monshi, 2017: 82 & 116). /رد/ویراف‌نامه از متون مهم فقهی آن دوره به‌خوبی نگاه حاکمیت و دین زرتشتی را به مردم نشان می‌دهد. نویسنده با ارائه تفسیرهایی دینی و ایدئولوژیک به خشونت هرچه تمام‌تر به حکومت اندرز می‌دهد که به مجازات و توبیخ و سرکوب مردم بپردازد و این جدای از مجازات دِهشتناک اُخروی کسانی است که بخواهند ساخت طبقاتی و جایگاه اجتماعی مستقر را به چالش بکشاند (یاسمی، سال سوم) و تنسر موبد بزرگ زرتشتی با تقسیم مردم به سه دسته نیکی‌کاران که اندکاند، بدکار و شیر و فتان و صنف سوم که بسیار عددند، عامه مختلط، از شاه می‌خواهد که در قبال دسته اول «مَوَدَت محض» پیشه کند و در مقابل دسته دوم «مُخافت محض» سیاست درست است و در مقابل دسته سوم جمع میان «رُعبت و رُعبت» باید در دستور کار شاه قرار گیرد (TenserS letter, 1975: 62-63).

بنابراین می‌توان از چنین الگوی نظری حاکم بر ایران کلاسیک به‌عنوان پارادایم «شاه - رعیت» یاد کرد که در آن وظیفه رعیت صرفاً اطاعت بوده است و در قبال آن نیز از امنیت برخوردار می‌شد و هیچ‌گونه حق اعتراضی از طرف آنان پذیرفته نبود و به‌شدت با آن برخورد می‌شد (Shaar, 2014). منظور از رعیت و عامه مردم معنای موسع آن است و مشمول تمامی طبقات ذیل شاه می‌شود، زیرا اصولاً پادشاهی‌های ایرانی عادت کرده بودند با محوریت پادشاه به امر حکمرانی بپردازند و تنها انتخاب‌ها و منافع و روحيات و مزاج پادشاه ملاک‌های حکمرانی بودند و هیچ‌کدام از طبقات اجتماعی جز در موارد محدود از نقش تأثیرگذاری برخوردار نبودند و مطیع محض حاکم بودند (Sari al-Qalam, 2018: 17).

شکل ۱. الگوی (پارادایم) نظری دوره کلاسیک: «شاه-رعیت»

درحالی‌که با آغاز دنیای مدرن شاهد تحول شگرف در رابطه بین دولت و حکومت با مردم هستیم، از یک طرف نظریه‌پردازان با طرح نظریات سیاسی متنوعی به‌خصوص مفهوم «قرارداد اجتماعی» اعلام کردند که انسان‌ها دارای حقوق معین‌اند، و راه را برای روی کار آمدن دولت‌هایی که مهم‌ترین کارکرد آنها حفظ حقوق افراد، حمایت از فرد در مقابل نقض حقوقش توسط دیگران و حتی شورش علیه دولتی که حقوقش را نقض کند، باز کردند (Liedman, 1949-129: 2012) و قدرت دولت در دنیای مدرن به‌گونه‌ای فزاینده به نقطه قانونی تقاضاهای مردم برای گسترش حقوقشان تبدیل شد (Faulx, 2011: 38). از طرف دیگر با بی‌اعتبار شدن مشروعیت‌های سنتی و کاریزمایی دولت‌ها مجبور شدند که بپذیرند تنها منبع مشروعیت‌بخش شهروندان هستند؛ نکته‌ای که وبر از آن به‌عنوان مشروعیت قانونی یاد می‌کند (Alam, 1994:

107). به بیانی با روی کار آمدن نظام‌های مشروطه و لیبرالی شهروندان از حقوق بسیار زیادی در حوزه‌های سیاسی و اقتصادی و فرهنگی برخوردار شدند و دولت‌ها موظف به رعایت حقوق آنها جدای از رنگ و جنسیت و نژاد و مذهب شدند (شهروندان با فضیلت) (-Kymlica, 2017: 437-440). در واقع در عصر مدرن با فرو ریختن تمامی اقتدارهای متافیزیکی در حوزه‌های سیاسی (حکومت‌داری) و اقتصادی و فرهنگی، فرایند انسان‌های مکلف و مسئول و منفعل وارونه شد و انسان‌های حق‌مدار و عاقل و خودمختار جای آن را گرفتند و این باور همه‌گیر شد که هیچ منبع اقتداری غیر از شهروندان و خواست‌های آنان مؤثر و معتبر نخواهد بود (-Soroush, 2010 : 150-155).

بنابراین می‌توان گفت که همزمان با شکل‌گیری حکومت‌های مردمی و تعریف انسان‌ها به‌عنوان شهروندانی که در همه حوزه‌ها صاحب حق هستند و حکومتی نیز مشروع است که بر پایه خواست مردم باشد، شاهد روی کار آمدن پارادایمی با عنوان «شهروند- دولت» هستیم که در آن مردم از آزادی کاملی برای انتقاد و شیوه‌های مختلف اعتراض و مشارکت و بیان خواسته‌هایشان حتی به شکل رادیکال و براندازانه در مقابل دولت برخوردارند و دولت نیز موظف به حفاظت از حقوق و کمال افراد و ابتنا به خواست شهروندان است.

شکل ۲. پارادایم یا الگوی نظری دوره مدرن؛ شهروندی- دولت

۵. یافته‌ها

۵.۱. زمینه‌های سیاسی و اجتماعی شکل‌گیری جنبش مزدک

در خصوص زمینه سیاسی و اجتماعی جنبش مزدک اختلاف‌نظرهای زیادی وجود دارد، زیرا از یک طرف منابع قدیمی در خصوص مزدک بیشتر نقالی تاریخی است و بیش از آنکه مبتنی بر علت‌یابی و سبب روی دادن چنین جنبشی باشد، مبتنی بر پذیرش پارادایم طبقاتی حاکم آن

دوران و بی‌توجه به واقعیت‌های اجتماعی رنج‌آور برای اکثریت اجتماع بوده است و از طرف دیگر نگاه‌های جدید در خصوص مزدک و تحلیل نهضت او بر اساس روابط اقتصادی است؛ به‌گونه‌ای که سوسیالیست‌ها و کمونیست‌ها او و آیینش را به خود منتسب کرده و لیبرال‌ها نیز به‌سبب دشمنی با سوسیالیست‌ها با عداوت با مزدک و آیین او برخورد کرده‌اند (Kazemi, 2004: 2). از این‌رو دست یافتن به زمینه‌های شکل‌گیری چنین جنبشی نیازمند بررسی روایت‌های مختلف از این جنبش است.

به اذعان جامعه‌شناسان در دوره ساسانی، ایران با بحران‌های عظیم سیاسی و اجتماعی روبه‌رو بوده است، از جمله ساخت طبقاتی متصلب، بزرگانی که کاری جز فرمانفرمایی و بزم نداشتند، تبار معیار اصالت انسان و پایه اجتماعی او به‌شمار می‌آمد، پادشاهی و دین دو بنیاد جدایی‌ناپذیر بودند که تعمانشان (جایگزین شود با ثروت و بی‌نیازیشان) از دسترنج روستاییان و پیشه‌وران فراهم می‌شد، ستم اجتماعی بر فقرا و اختلاف‌های فلسفی در حوزه دین و نگاه تحقیرآمیز به زنان، بوده است (Karbasian 7 Karimi, 2005: 153-156). چنانکه لوتینگر می‌نویسد همزمان با روی کار آمدن قباد درحالی‌که طبقات فقیرتر گرسنه و برده بودند، اشراف و ثروتمندان با هوشمندی سعی می‌کردند تا جلوی هرگونه محدودیت در زمینه امتیازها و درآمدهای آنها را بگیرند (LUTTINGER, 1921: 670). برخی با برشمردن عیوب اصلی سلسله ساسانی، شامل حکومت استبدادی، قساوت و سنگدلی هیأت حاکمه، انحطاط کشاورزی و کشاورزان، فشار روزافزون اقطاعات سلطنتی و تیول‌داری نجیب‌زادگان، سیاست جابرانه مالیاتی و قدرت زیانبار روحانیت زرتشتی، به دلایل تشدید این شرایط بحرانی یعنی جنبش مزدک، شکست ساسانیان از هیطالیان، قحطی هفت‌ساله زمان پیروز ساسانی، فقر مردم در اثر خراج‌های سنگین، بروز اختلاف‌های شدید بین نجبا و روحانیت زرتشتی و دهقانان، و نزاع میان پادشاهان ساسانی اشاره کردند (Utaker, 1992: 171-172).

در واقع پایه قدرت سلسله ساسانی بر اساس اتکا به دو طبقه موبدان و اشراف بود، این دو طبقه امتیازهای فراوانی به‌دست آورده بودند، مالیات نمی‌پرداختند، موبدان منصب‌های قضایی، فرهنگی، آموزشی و سیاسی را در اختیار داشتند و شاه را مجبور می‌کردند به جنگ‌های مذهبی روی آورد. اشراف با داشتن منصب‌های سیاسی و اقتصادی، همه پیشرفت و ترقی را برای خود می‌خواستند. برگزیدن همسران نیک، ازدواج با خویشان، معاف بودن از مالیات و تقسیم کارهای سیاسی سبب شده بود که فشار بر مردم عادی افزایش پیدا کند. مردم عادی برای تأمین مخارج سازمان‌های اداری گسترده و پرخرج ساسانی و همچنین جنگ‌های بی‌حاصل مذهبی با امپراتور روم مال و جان خویش را فدا می‌کردند (Ahmedvand & eslami, 2018: 239-240).

به‌طور کلی می‌توان گفت حکومت و جامعه عصر ساسانی از یک سری معضلات اجتماعی و سیاسی رنج می‌برد که از جمله می‌توان به زیر نفوذ گرفتن تاج شاهی توسط اشراف و روحانیت زرتشتی، جنگ‌های داخلی، خشکسالی و قحطی شدید، گرفتن مالیات سنگین، نزاع داخلی میان اشراف و نجبا و شاهان ساسانی، نظام شدید طبقاتی، وجود حرمسرای بزرگ برای طبقات اشراف و در نهایت اینکه دین زرتشت در خدمت طبقه فوقانی جامعه یعنی اشراف و نجبا قرار داشت، اشاره کرد. افزون بر آنکه موبدان از نام زرتشت برای بهره‌کشی از مردم استفاده می‌کردند (Bornamghadam, 2536: 88-100). هرچند برخی معتقدند که وجود نظام طبقاتی و نتایج منفی متأثر از آن در عصر ساسانی که به‌عنوان مهم‌ترین دلیل جنبش مزدک برشمرده می‌شود، درست نیست، زیرا این خصلت طبقاتی ساختاری بود که نوعی از رشد اجتماعی و تفکیک مسئولیت‌ها و تشخیص توانایی‌ها را در خود داشت و به این معنا نبود کسی نتواند وارد طبقه دیگری شود (Sengari & Karbasi, 2011: 160). بنابراین طبیعی به نظر می‌رسد مردم و جامعه آن دوران آمادگی پذیرش دیدگاه‌هایی را داشته باشند که خواهان کاهش درد و رنج آنها و کاستن از ظلم اشراف و پادشاهان و موبدان زرتشتی بوده باشد، هرچند بر خلاف نظم حاکم بر آن دوره باشد.

۵.۲. اصول سیاسی و اجتماعی در اندیشه مزدک

در تأثیرپذیری اندیشه مزدک از اندیشه‌های مذهبی زرتشت و مانی شکی نیست. مزدک نیز چون آن دو، به دوگرایی باور داشت؛ زرتشت به دو اصل نیکی و بدی اعتقاد داشت و مانی به دو اصل نور و ظلمت. مزدک نیز چون مانی به وجود نور و ظلمت عقیده داشت، اما بر خلاف وی، او نور را از اراده و آزادی محض برخوردار می‌دانست و فعالیت تاریکی را بی‌اراده و از روی اتفاق می‌دید (Borna Moghadam, 2536: 104). نکته مهمی که در هستی‌شناسی فلسفه ایرانی ریشه دارد و بر اساس آن میان عالم مینویی و عالم دنیوی پیوند و تناظر عمیقی وجود دارد و انسان به‌عنوان جامع آفریدگان، موظف است این عالم را با خویشکار خویش از مظاهر دروغ و اهریمنی و نیروهای شر پاک کند و زمینه بازگشت به عالم علوی (مینویی) و سراسر نورانی و خیر را فراهم سازد (Fazli & Sarvand, 2019: 727). متناسب با همین بنیاد دینی و فلسفی است که مزدک خواسته‌هایی در راستای برتری و غلبه نور بر تاریکی ارائه کرده و تلاش خود را بر از بین بردن تمامی مظاهر شر متمرکز می‌کند.

در خصوص شعارها و اصول بنیادی جنبش مزدک اجماع نظری وجود ندارد. خواجه نظام‌الملک ایاحت زن و ایاحت مال را اصول اصلی این جنبش قلمداد می‌کند (Nizam al-Mulk, 2014: 232-233). فردوسی با تکرار ایاحت زن و مال به‌عنوان اصول اخلاقی مزدک به دلایل مطرح کردن چنین اصولی می‌پردازد و رشک و کین و خشم و نیاز و آز را عوامل طرح چنین

اصولی ذکر می‌کند (Karbasian & Karimi, 2005: 214-215). مورخان نزدیک به آن دوره از جمله بلعمی و طبری نیز بر اباحت زن و مال به‌عنوان اصول جنبش مزدک اشاره کردند. ابن‌طریق پزشک و مورخ مصری در خصوص اصول مزدکی می‌نویسد: «به گفته مزدک خداوند روزی را بر روی زمین از آن جهت آفرید که مردم آنها را میان خود به‌طور مساوی تقسیم کنند و کسی از کس دیگر بیشتر نداشته باشد؛ اما مردمان در این میان ظلم می‌کنند و هر کس خود را به برادرش ترجیح می‌دهد. ما می‌خواهیم در این امر تجدیدنظر کنیم و سهم درویشان را از دولتمندان بستانیم و هر کس که مال و زن و خدم و خواسته فراوان داشته باشد، از وی بگیریم و میان او و دیگران عدالت را رعایت کنیم تا آنکه احدی را امتیاز بر دیگران باقی نماند» (Ibn Tariq, 1909: 26). و به تحت فشار قرار دادن قباد برای پذیرش آیین مزدکی اشاره کردند: «مزدکیان قباد را گفتند اگر آیین ما را نپذیری و آنچه ما می‌خواهیم نکنی، همچنان که میشی را خفه کنند، تو را خفه خواهیم کرد» (Thalabi, 1949: 288). و از همین رو بود که پذیرش آیین مزدک، در نزد خدای‌نامه نویسان و نویسندگان تواریخ کلاسیک به‌شدت مورد نکوهش قرار گرفته است (Hamze Esfahani, 1967: 54).

برخی دیگر می‌نویسند که مزدک پیروان خود را به محدود کردن حوزه تمتعات فردی می‌خواند و با تبلیغ لزوم الغای مالکیت فردی و قانون ارث طالب تساوی امکان تمام افراد جامعه در نیل به این تمتعات محدود بود (Zarin Kob, 1998: 224). یار شاطر نیز با ردیابی دو اصل اباحت زن و مال در اندیشه مزدک، برای اجرای اباحت مال در اندیشه مزدک برخی روش‌های اجرایی همچون تقسیم املاک بزرگ، منع احتکار، تعدیل سهم مالکانه از محصول، تخفیف امتیازهای طبقات و تأسیس بنیادهای عمومی به سود نیازمندان را به او نسبت داده است و اضافه می‌کند که مزدک اعتقاد داشت انسان‌ها باید در دنیا برای گرفتن حق خود به پا خیزند و با نشان دادن اعتراض، بر ظلم و بی‌عدالتی شورش کنند، افزون بر این مزدک به‌دنبال ساده کردن سازمان روحانی دین زرتشتی از طریق دستور به خاموش کردن همه آتشکده به‌جز سه مورد، زناشویی زنان با مردانی از طبقات دیگر و ناروا شمردن تعدد زنان و حرم‌سرا داشتن، بود (Karbasian & Karimi, 2005: 215-216).

برخی نیز معتقدند اصول تعلیم مزدک بر حفظ شرافت انسانی و حقوق طبیعی او استوار بود، او می‌گفت دوستی را شعار خود سازید، به مساوات گرایید، با خودکامگی بستیزید، مال و زنان خانواده‌تان را مشترک بدانید، عدالت و اخلاق و کردار پسندیده را پیشه کنید. قتل مکنید و به آزار کسی دست نیازید تا انسانی شریف باشید (Borna Moghadam, 2536: 113).

نویسنده کتاب عقاید مزدک، عقاید مزدک را در سه مقوله کلی جای داد:

- آموزش نور و ظلمت با عطف به برتری نور بر ظلمت؛ و دعوت به فعالیت علیه نمادهای ظلمت؛
  - اشتراک در حوزه زن و مال؛
  - آموزش بی‌آزاری و ریاضت (Naqavi, 1971: 57-58 & 87-90).
- در واقع می‌توان گفت دال مرکزی اندیشه سیاسی مزدک «برابری و مساوات» است، به این معنا که مزدک بر ضد کاسته‌ای سفت و سخت جامعه ساسانی شورش کرد و باور داشت مردم با هم برابرند و باید همه از امکان تشکیل خانواده و مالکیت برخوردار باشند (Ahmedvand & eslami, 2018: 240).
- در جدول ۱ به صورت مجمل بنیان‌های فلسفی، خواسته‌های مطرح‌شده در حوزه سیاسی و اجتماعی و در نهایت راهکارهای اجرایی برای تحقق این خواسته‌ها توسط مزدک مطرح شده است.

جدول ۱. اندیشه سیاسی مزدک

بنیان فلسفی	شاخص سیاسی و اجتماعی	راهکار اجرایی
دوگانه: نور-ظلمت و باور به پیروزی نور بر ظلمت	عدالت و برابری در حوزه زن و مال	زناشویی زنان با مردانی از طبقات دیگر و ناروایی تعدد زنان و حرم‌سرا داشتن
	محدود کردن حوزه تمتعات و مالکیت فردی	تقسیم املاک بزرگ و تخفیف امتیازات طبقات
	بی‌آزاری و ریاضت و آسیب نرساندن به دیگران	تأسیس بنیادهای عمومی به سود نیازمندان
	مقابله با نمادهای ظلمت در حوزه‌های اجتماعی و سیاسی	ساده کردن سازمان روحانی دین زرتشتی
		خیزش و شورش علیه ظلم و بی‌عدالتی

۶. تجزیه و تحلیل

۶.۱. روایت کلاسیک از اندیشه و کنش سیاسی مزدکیان «شاه- رعیت»

همچنان‌که بیان شد پارادایم حاکم بر ایران عهد ساسانی و مقارن ظهور مزدک، فرمانروایی فردی و متمرکز با تکیه بر اشراف و موبدان زرتشتی و وابستگی دیانت و سیاست با تقدم دومی بر اولی حاکم بود. در نتیجه بسیاری از نگاشته‌های کلاسیک و نزدیک به آن دوره و برخی نویسندگان امروزی به تصویرسازی منفی از مزدک و عقاید او پرداخته و با معرفی او به‌عنوان بدعت‌گذار و بددین و تأثیرپذیر از عقاید بیگانه، فتنه‌گر و ... به تقبیح و سرکوب دهشتناک او و پیروانش پرداختند. به‌گونه‌ای که بلعمی با تمسک به دو اصل اشتراک «زن و خواسته»

طرفدارانش را عده‌ای بیکار، درویش و جوان و سپاهی و غوغایی معرفی می‌کند و به صورت گزینشی (از نگاه صاحبان قدرت یعنی اشراف و موبدان) به فرایند سرکوب این جنبش می‌پردازد (Balami, 1974: 967-968). طبری با معرفی برخی از نتایج ادعایی منفی جنبش مزدک که بعضاً ربطی به آموزه‌های اصلی او نداشت و برخی ادعاهای غیرواقعی از جمله «چیزی نگذشت که کس فرزند خویش نشناخت و فرزند پدر خویش ندانست و هیچ‌کس مالک چیزی نبود و قباد را به جایی بردند که کس بدو دسترسی نداشت»، عملاً زمینه‌های ذهنی و روانی را برای سرکوب جنبش مزدک فراهم می‌آورد (Tabari, 1973: 639-641). ثعالی می‌نویسد مزدک شیطانی بود در قالب انسانی؛ ظاهری زیبا و باطنی ناپسند داشت. صورتاً نظیف و سیرتاً خبیث بود (Thalabi, 1949: 286) و حمزه اصفهانی او را «فتنه‌گر» خواند (Esfahani, 1967: 54) و مسعودی در مروج‌الذهب لقب «پدیدآورنده نیرنگ در میان عوام» به او داده است (Masoodi, 1977: 258) و یعقوبی او را بدعت‌گذار در کیش مجوس قلمداد کرد (Jacobi, 1977: 202). دینوری نیز مزدک را به «کارهای حرام و تشویق مردم فرومایه به کارهای زشت» متهم کرد (Dinori, 2002: 96).

خواجه نظام‌الملک با پیش‌فرض مشروعیت سیستم پادشاهی و نظام طبقاتی و مکمل بودن دیانت برای سیاست و طرد نقش فعالانه مردم در حوزه سیاست به پیشواز تحلیل این جنبش می‌رود و عنوان می‌دارد که جنبش مزدک «مذهب معطله» و اندیشه‌های او خلاف کیش زرتشتی است و وی را متهم به تلاش برای پیغمبر شدن و دین نو آوردن می‌کند و با اشاره به دو اصل اباحت زن و خواسته می‌نویسد که در نتیجه این دو «مال و زنان اشراف و موبدان از بین خواهند رفت و هم ملک و دولت از خاندان ساسانی». در پایان قتل عام مزدکیان را از روی فرزاندگی و رأی قوی انوشیروان می‌داند (Khawaja Nizam al-Mulk, 2014: 230-248).

حکیم طوس نیز با اشاره به چگونگی شکل‌گیری این جنبش و خواسته‌های آن، متأثر از پارادایم استبدادی و دستیاران آن یعنی اشراف و موبدان ضمن متهم کردن مزدک به بی‌دینی به آیندگان هشدار می‌دهد که مبادا کسی دست به چنین اقدامی بزند:

نگون‌بخت را زنده بر دار کرد سر مرد بی‌دین نگویند

از این پس بکشش به باران تیز تو گر باهشی راه مزدک مگیر (Ferdoosi, 1970: 42-52).
برخی از تحلیل‌های امروز نیز با اشاره به اینکه ساختار طبقاتی جامعه ایران باستان مهم‌ترین عامل ثبات و نیرومندی ساخت و بافت اجتماعی و عنصر مهمی در تثبیت تداوم بنیان قدرت و تولید ثروت بوده است و چون ایده‌های مزدک حاصل اندیشه‌هایی است که متأثر از فلاسفه ایده‌آلیست یونان باستان است و توانایی جذب نخبگان و ایجاد ساختار جدیدی از جامعه و حکومت نداشت و تأثیرات آن صرفاً سبب بسیاری از ناکامی‌ها و شورش‌ها و قیام‌های بعدی شد (Sengari & Karbasi, 2016: 157) و قداست شاهی و اشرافیت ایرانی و موبدان زرتشتی (ساختار

طبقاتی عصر ساسانی) را شکست، طبیعی است که هر نوع کنشی که چنین ساختاری را به چالش بکشد، محکوم به شکست و سرکوبی است.

چنانکه مشاهده شد هیچ‌کدام از کسانی که در خصوص مزدک در ازمنه گذشته مطالبی نگاشته‌اند، توجهی به واقعیت‌های اجتماعی آن دوران و زمینه‌های شکل‌گیری این جنبش نداشته و با پذیرش پارادایم حاکم و نگاهی سلبی به شعارها و خواسته‌های مطرح‌شده در این جنبش به تحلیل آن واقعه پرداخته‌اند.

نکته آخر آن در این بخش آن است که نباید از رک‌گویی و نقد بدون واژه و پر از جسارت و خدمت به حقیقت به‌زعم خود مزدک گذشت که در مرگ تلخ او و پیروانشی تأثیر نبود و میشل فوکو آن را در قالب آموزه‌هایی به نام «پارہسیا» تئوریزه کرد: «پارہسیا» یک فعالیت کلامی است که به‌واسطه آن، سخنگو رابطه شخصی‌اش را با حقیقت بیان می‌کند و زندگی‌اش را به خطر می‌اندازد... در واقع در پارہسیا سخنگو آزادی‌اش را به‌کار می‌گیرد و رک‌گویی را به‌جای احتیاط، حقیقت را به‌جای خطا یا سکوت، خطر مرگ را به‌جای زندگی و امنیت، نقد را به‌جای تملق و وظیفه اخلاقی را به‌جای منفعت شخصی و بی‌تفاوتی اخلاقی برمی‌گزیند و به‌نوعی شخص دچار «فاش‌گویی» بی‌پرواست (Daniali, 2019: 558-559). از این رو می‌بینیم بیشتر کسانی که حکم به درستی مرگ مزدک می‌دهند، بی‌پروایی و بی‌توجه به ساختار و ارزش‌های زمانه توسط مزدک را بهانه می‌کنند.

۲.۶. روایت مدرن از اندیشه و کنش سیاسی مزدکیان «شهروندی - دولت»

همزمان با شکل‌گیری فرایند مدرنیته شاهد شکل‌گیری پارادایم «شهروندی - دولت» هستیم که در آن شهروندان در همه زمینه‌ها فارغ از هر دین و دولتی صاحب حق و امتیازند و این توانایی را دارند که در پی مطالبه حق خود هم به‌صورت اصلاحی تدریجی و هم به‌صورت رادیکال و انقلابی باشند. در نتیجه این پارادایم مزدک و قیام او از یک روایت بددین و ساختشکن به روایت انقلابی و الهام‌بخش برای مکاتب سیاسی و اجتماعی مدرن تبدیل شد. به‌گونه‌ای که محققان دارای نگرش مارکسیستی سعی کردند با بررسی زمینه‌های اجتماعی عقاید مزدک و مطرح کردن این نکته که در عصر ساسانی وقتی مزدک از اباحت زن برای همه صحبت می‌کند، منظورش بهره‌مندی عامه از داشتن چنین حقی است، چراکه در آن دوره زنان از مشکلات عدیده‌ای رنج می‌بردند، برای مثال زنان هم‌ردیف کودکان و بردگان فرض می‌شدند، اشراف و موبدان و پادشاهان دارای حرم‌سراهای بسیار وسیعی بودند، درحالی‌که عامه مردم توانایی اینکه یک همسر داشته باشند نداشتند و رسومی از جمله معاوضه زنان، تعدد زوجات، ازدواج‌های خویشاوندی مبتنی بر پاک نژادی به‌شدت رواج داشت (Utaker, 2007: 109-125) و دلیل اینکه مزدک از برابری در

مالکیت صحبت می‌کرد، عواملی از جمله قحطی و خشکسالی مقارن قیام مزدک، جنگ‌های ایران و روم و معافیت اشراف و موبدان از پرداختن مالیات بوده است (Utaker, 2007: 157-158)، سرکوب جنبش مزدک را محکوم کردند.

برخی از مدافعان روایت مدرن از مزدک نیز با تطهیر نقش پادشاه وقت در سرکوب جنبش مزدک عنوان می‌کنند که اهداف و شعارهای مزدکیان منطبق بر آیین مزدیسنی و پذیرش شاه به‌عنوان نماینده خدا روی زمین بوده است و مزدک هیچ‌وقت مدعی براندازی نظام شاهی نشد و حتی شاه خود نیز پیرو آیین مزدک شد. از این‌رو اگر قتل‌عام مزدکیان رخ داد، ناشی از توطئه روحانیت رسمی زرتشتی و اشراف بوده است (Akhavan, 2004: 5).

آقاخان کرمانی با عطف به عقاید مساواتطلبانه و جمهوریخواهانه مزدک و بی‌توجه به نقش مخرب اجتماعی و برهم‌زننده ارزش‌های مسلط آن دوران به‌خصوص در حوزه خانواده به تحسین او می‌پردازد (Vahdat, 2016: 74) و جلال آل‌احمد نیز با محور قرار دادن مبارزات ضدکاستی و ضدفساد مزدک و مانی به آن لقب انقلابیان راستین داد (Ahmedvand & eslami, 2016: 35). یار شاطر با مطرح کردن این مطلب که «کیش مزدکی در ایران انگیزه دگرگونی‌های انقلابی با ماهیت سوسیالیستی شد. ولی با زمینه‌چینی خسرو اول انوشیروان بی‌رحمانه سرکوب شد»، بیان می‌دارد که این جنبش خواستار شکستن یا تخفیف آن گونه قیود اجتماعی بود که می‌گذاشت زن و خواسته در دست طبقات ممتاز گرد آید (Karbasiyan & Karimi, 2005: 203).

نویسنده پاکستانی با اشاره به نظام کاستی و طبقاتی و ظلم به زنان در عصر ساسانی و نقش توجیه‌گر قدرت توسط دین زرتشتی، مزدک را فردی روحانی با صفات انقلابی معرفی کرده و سرکوب جنبش مزدکیان را وحشیانه توصیف می‌کند (Taqavi, 2536: 86-90). زرین کوب با بررسی چگونگی برآمدن مزدکیان و عقاید آنان به‌خصوص محدود کردن حوزه تمتعات فردی و الغای مالکیت و اباحت زن در چارچوب دین زرتشتی، می‌نویسد که هم پیوستن قباد به آیین زرتشت، فریبکارانه و برای در هم شکستن قدرت نجبا بود و هم گسستن او از عقاید مزدک برای در هم شکستن قیام او بوده است، بنابراین اگر ماکیاولی‌مآب بخوانند، خلاف واقع نیست (Zarin Kob, 1998: 224-225-226).

از این‌رو می‌توان گفت که نوع مواجهه اندیشمندان مدرن با اندیشه و عقاید مزدک متأثر از پارادایم‌های مدرن مبتنی بر حقوق شهروندان در برابر دولت بوده است و می‌توان ادعا کرد که تفاسیر این افراد از اندیشه و کنش مزدک نیز کاملاً امروزی و منفک از بستر تاریخی آن است. افزون بر آنکه روایت مدرن به مانند روایت کلاسیک از جنبش مزدک، از نقایص عمده دیگری رنج می‌برد:

اول؛ این (این حذف شود) اندیشمندان در تحلیل خود از مزدک از نقش و تأثیر گسترده نظام شاهی و طبقاتی نظم و امنیت‌ساز آن دوره غفلت می‌ورزند؛ دوم؛ در این روایت تحلیلگران مدرن به دنبال پیگیری مطالباتی از دولت در عصر کلاسیک ایران می‌گردند که در هیچ کجایی دنیا در آن دوره محلی از اعراب نداشتند؛ سوم؛ آنکه بسیاری از روایت‌های مدرن از مزدک متأثر از ایدئولوژی‌های مارکسیستی و لیبرالی (و لیبرالی حذف شود) و خالی از ارزش‌گذاری و مطامع شخصی و گروهی و تک‌سو نگری نیستند؛ چهارم؛ در این روایت به اندازه‌ای که به ریشه‌یابی سیاسی و اجتماعی دلایل شکل‌گیری جنبش مزدک و طرح شعارهای او توجه شده، به نتایج ناگوار این قیام اشاره نشده است.

۷. نتیجه

هدف از این پژوهش بررسی چرایی روایت‌های متعارض و متفاوت از مزدک و جنبش سیاسی او بود و عنوان شد که تبدیل روایت محافظه‌کارانه از مزدک و قیام او، به روایت انقلابی ناشی از پارادایم‌های مسلط بر هر دوره از تاریخ است. در ادامه با طرح پارادایم‌های مسلط بر دوره ساسانی مقارن با ظهور مزدک یعنی پارادایم (شاه - رعیت) و پارادایم مسلط بر جهان امروزی (شهروند - دولت)، زمینه‌های تاریخی، اهداف و عقاید و شعارهای این جنبش بررسی و بیان شد که در دوره ساسانی شاهد خشکسالی، فقر عامه مردم، شکست‌های پیاپی از رومیان و هیاطله، مالیات سنگین بر مردم، معافیت مالیاتی نجبا و روحانیت زرتشتی، نظام متصلب کاستی و ... بودیم و با اعلام مهم‌ترین شعارها و عقاید مزدک در اباحت زن و مال، حق شورش رادیکال و اصلاحی علیه ظلم، اعتقاد به برتری نور بر تاریکی، ریاضت و محدودیت در تمتعات فردی و آزار نرساندن به دیگران، سعی شد که روایت‌های کلاسیک و مدرن از قیام مزدک بر اساس پارادایم‌های دوگانه به بحث گذارده شود.

نتایج حکایت از آن دارد که روایت‌های کلاسیک از مزدک و قیام او، مبتنی بر هواداری از نظام شاهی و کاست‌های طبقاتی و بی‌توجه به حقوق عامه و پاسداشت سنت‌های دیرپای تاریخی ایرانی بوده است و به همین دلیل است که این راویان مزدک و قیام او را لعن و نفرین کرده و سرکوب آن را حجتی کامل بر فرزاندگی و درستی رأی قلمداد می‌کنند و مانایی زند و فستا (اوستا درست است) را بر مرگ مزدک و پیروانش به صورت وارونه در چاه ترجیح می‌دهند. در واقع در روایت‌های کلاسیک از جنبش مزدک بدون توجه به واقعیت‌های اجتماعی آن دوران و زمینه‌های شکل‌گیری این جنبش و با پذیرش پارادایم حاکم و نگاهی سلبی به شعارها و خواسته‌های مطرح‌شده در این جنبش به تحلیل آن واقعه پرداخته‌اند و با فرض مشروعیت

سیستم پادشاهی و نظام کاستی و طبیعی بودن جایگاه منفعل و مکلف مردم در مقابل نظام سیاسی و پذیرش ادعاهای بعضاً نادرست در خصوص مزدک و جنبش او به صورت همدلانه به روایت سرکوب آن پرداختند. این در حالی است که در روایت‌های مدرن از جنبش مزدکی، مفسران با مؤلفه‌های امروزی و با تفسیری از پایین به بالا یعنی از عامه مردم به سمت حاکم به تحلیل این جنبش می‌پردازند که به روشنگری در زمینه عقاید مزدک به خصوص الغای مالکیت و اباحت زن با نظرگاهی امروزی متناسب با شهروند حق‌مدار و همدلی با مزدک و الهام‌بخش و انقلابی معرفی کردن آن منجر شد و سرکوبگران او به القابی همچون مستبد و فاسد، ماکیاولی‌صفت و سیاست‌باز ملقب شدند. هرچند در روایت مدرن از جنبش مزدک به مقولات برجسته‌ای همچون تأثیر نظم و امنیت‌ساز نظام شاهی و طبقاتی، نتایج تلخ جنبش و پی‌جویی نامعقول مفاهیم مدرن و امروزی در آن عصر توجه نشده است و صرفاً بر اساس مطلوبیت‌های ناشی از ایدئولوژی‌های مارکسیستی و لیبرالیستی (و لیبرالیسم حذف شود) به تحلیل بعضاً غیرواقعی جنبش مزدک پرداخته شد.

تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌کنند که تعارض منافع وجود ندارد؛ و تمام مسائل اخلاق در پژوهش را که شامل پرهیز از سرقت ادبی، انتشار و یا ارسال بیش از یک بار مقاله، تکرار پژوهش دیگران، داده‌سازی یا جعل داده‌ها، منبع‌سازی و جعل منابع، رضایت ناآگاهانه سوژه یا پژوهش شونده، سوءرفتار و غیره می‌شوند، به‌طور کامل رعایت کرده‌اند.

سپاسگزاری

بدین‌وسیله از دانشگاه فردوسی مشهد برای فراهم کردن به سرانجام رسیدن مقاله تشکر و قدردانی به‌عمل می‌آید.

References

- Abbas, Ehsan. (1969), *Ahed Ardashir*, translated by S. Mohammad Ali Imam Shushtri, Tehran, Publications of National Art Association.
- Abbas, Parviz. (1964), *two thousand and five hundred year history of Iran*, first volume, published by the Central Council of the Iranian Imperial Festival.
- Ahmadvand, Shuja and Ruhollah Islami. (2017), *Political Thought in Ancient Iran*, Tehran, Samt Publications.
- Alam, Abdul Rahman. (1994), *Foundations of Political Science*, Tehran, Ney Publishing.
- Balami, Abu Ali Muhammad bin Muhammad. (1974), *Tarikh Balami*, by Mohammad Parvin Gonabadi, second volume, Tabesh printing house.

- Barnamghadam, Mohammad. (2536), an introduction to the course of thought in Iran, Tehran, Heidari Printing House.
- Crone, Patricia. (1991), Kavād's Heresy and Mazdak's Revolt ,iran, Published by: British Institute of Persian Studies, pp. 21-42 .
- Daniyali, Arif. (2019), Foucault; Parahesia action of the Shiite revolution and ancient Greece, Policy Quarterly, Journal of the School of Law and Political Science, Volume 50, Number 2, Pages 555-572.
- Dinouri, Abu Hanifa Ahmad bin Dawood. (2002), Akhbar al-Tawal, translated by Mahmoud Mahdavi Damghani, Tehran, Ney Publishing House, fifth edition.
- Esfahani, Hamza. (1967), History of Prophets and Kings (Sunni Kings of the Earth and Prophets), translated by Jafar Shaar, Tehran, Farhang Iran Foundation Publishing.
- Faulks, Case. (1381), Citizen, translated by Mohammad Taghi Delfrooz, Tehran, Nashr Kavir.
- Fay, Brian. (2011), Paradigmology of Humanities, translator; Morteza Mardiha, Research Institute of Strategic Studies, first edition.
- Fazeli, Habibullah and Sarvand, Majid. (2018), Reflections on the concept of Erte (Ashe) of ancient Iran in the light of ontology and anthropology of Iranian philosophy, Politics Quarterly, Journal of Faculty of Law and Political Science, Volume 49, Number 3, 725-744.
- Ferdowsi, Abu al-Qasim. (1970), Shahnameh, Moscow, published by the Academy of Sciences of the Soviet Union, volume 8.
- Gil, Moshe. (2012), king Qubadh and mazdak Studies, Published by: The University of Chicago Press, Source: Journal of Near Easternm , pp. 75-90.
- Ibn Tariq, Said. (1909), al-Tawarikh al-Majmoo Ali Tahaqiq wa al-Tasdeeq, al-Jaz al-Thani, Beirut, Sheikho Publishing House.
- Kalima, Utaker. (1992), History of the Mazdak School, translated by Jahangirfekari Rashad, Tehran, TOS Publications.
- Karbasian, Maliha and Mohammad Karimi Zanjani Asl. (2005), Manichaeen-Muzdaki conflicts in Sassanid Iran, Tehran, Akhtaran Publishing.
- Kasraei, Mohammad Salar. (2010), Twin Rulers: Government and Legitimacy in Ancient Iran, Politics Quarterly, Journal of the Faculty of Law and Political Science, Volume 40, Number 2, Pages 189-208.
- Katoozian, Homayun. (2019), Iranians: ancient times to the contemporary period, translation; Hossein Shahidi, Tehran, publishing center, 17th edition.
- Kazemi akhavan, Bahram. (2004), Mazdak Social Movement and Shahi Political Thought, No. 65, Journal of Faculty of Law and Political Science.

- Kimlicka, Will. (2016), an introduction to contemporary political philosophy, translated by Maitham Badamchi and Mohammad Mubasheri, Tehran, Negah Masares publishing house.
- Lakzai, Najaf. (2010), The Challenge of Religious Politics and Sultanate Order, Islamic Science and Culture Research Institute, third edition.
- Liedman, Son Erik. (2012), History of Political Opinions, translated by Saeed Moghadam, Tehran, Nashr Dat.
- Luttinger, Paul M. D. (1921), "Mazdak.," The Open Court, pp.664-685.
- Majidi, Ebrahim. (2009), Paradigm and its influence in political science, with a look at Cohen's opinions, Tehran, Research Institute of Humanities and Cultural Studies, Contemporary Political Essays, 1st year, 2nd issue.
- Manouchehri, Abbas. (2016), Beyond Suffering and Dream (Volume 1), Tehran, Islamic History Research Institute: Human Sciences Research and Development Institute.
- Manouchehri, Abbas. (2017), Advice Paradigm, Tehran, Research Institute of Contemporary History, first edition.
- Manouchehri, Abbas. (2017), Approach and Method in Political Science, Tehran, Samit Publications, third edition.
- Masoudi, Abulhasan Ali bin Hossein. (1977), Moruj al-Dhahab, translated by Abolqasem Payandeh, volume 1, Tehran, book translation and publishing company, second edition.
- Minoui, Mojtabi and Mohammad Ismail Rizvani. (1975), Tenser's letter to Gashanseb, Tehran, Kharazmi Publishing Co., 2nd edition.
- Monshi, Nasrallah. (2018), Kalileh and Damneh, edited by Mojtabi Minoui Tehrani, Tehran, Atisa Publications, second edition.
- Mujtahid Shabestri, Mohammad. (2001), a critique on the official reading of religion, Aban magazine.
- Naqvi, Seyyed Ali Mahdi. (1974), Mazdak's beliefs, Tehran, Soltani Press Institute, third edition.
- Saborifar, farhad. (2017), MAZDAKISM AND ITS HISTORICAL PRINCIPALS, Medellín-Colombia, institucion universitaria Salazar Y HERRERA, PP.2478-2483.
- Sangari, Esmail and Alireza Karbasi. (2017), examining the causes of the formation of Mazdak revolutionary idealism, and its impact on the failure of this movement, Research Institute of Humanities and Cultural Studies, 6th year, 2nd issue, autumn and winter.
- Saree al-Qalam, Mahmoud. (2017), Authoritarianism in the Pahlavi Era, Tehran, Ney Publishing.
- Shaar, Jafar. (2013), Policy (Sir al-Muluk), Tehran, Amir Kabir Publications.
- Soroush, Abdul Karim. (2000), Shahriari ritual and religion, Tehran, Sarat Cultural Institute.

- Tabari, Mohammad bin Jarir. (1973), Tarikh Tabari, translated by Abolqasem Payandeh, Farhang Iran Foundation Publications, second volume.
- Taheri, Mohammad and Mohammad Momeni Thani. (2010), examining the structural difference of the story of Mazdak in Ferdowsi's Shahnameh with other historical sources, research on Persian language and literature (Gohar Goya), fourth year, number two.
- Thaalabi, Abu Mansour. (1949), Shahnameh Tha'ali (in the description of the lives of the sultans of Iran), translated by Mahmoud Hedayat, Tehran, Majlis Printing House.
- Yaqoubi, Ahmad bin Abi Yaqoob. (1977), Tarikh Yaqoubi, translated by Mohammad Ebrahim Aiti, first volume, Tehran Translation and Publishing Company, third edition.
- Yasmi, Rashid. (3rd year), Ardaviraf Nameh, Qom, Mehr magazine, number one.
- Zarin Kob, Abdul Hossein. (1998), Rozgaran (History of Iran from the beginning to the fall of the Pahlavi dynasty).

COPYRIGHTS

©2023 by the University of Tehran. Published by the University of Tehran Press. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی